

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

GYEBNÁR KRISTÓF

„NÓGRÁD A KÖZÜGYÉRT”

**NÓGRÁD(-HONT) VÁRMEGYE KÖZIGAZGATÁSI
TISZTVISELŐI ÉS A POLITIKAI ÁTMENETEK
1938–1950**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

EGER

2025

Témavezető

Dr. Valuch Tibor, egyetemi tanár (EKKE)

A Bíráló Bizottság tagjai

Dr. Rainer M. János, egyetemi tanár (EKKE)
elnök

Dr. Majtényi György, kutatóprofesszor (EKKE)
bíráló

Dr. Apor Péter, tudományos tanácsadó (ELTE HTK)
bíráló

Dr. Alabán Péter, kutatócsoport tag (ELTE HTK)
külső tag

Dr. Rózsa Sándor, egyetemi adjunktus (EKKE)
titkár

Az értekezés témája, kérdések, módszerek

A rövid 20. század Magyarország köztörténetének igen turbulens időszakának tekinthető, bő 70 esztendő leforgása alatt legalább nyolc olyan politikai átmenet követte egymást, amelynek során a regnáló hatalmat egy új, az előzőtől jelentős mértékben eltérő berendezkedés váltotta fel.¹ Ezeknek az átalakulásoknak a során nem csak a fennálló struktúrák változhattak drasztikusan, a fordulatok következtében berendezkedő új politikai rendszerek intézkedései jelentősen befolyásolhatták az ország lakosságának mindennapjait is. Különösen igaz ez az olyan társadalmi csoportoknál, amelyek szorosan kötődtek a mindenkori hatalom intézményrendszereihez, ugyanis a politikai átmenetek gyakran eredményezték az állam- és közigazgatás szerkezetének átalakítását, ami többnyire személycserékkel járt együtt. Ennek következtében a politikai átmenetekben gazdag 20. században, a közigazgatás tisztviselői gyakran egyik napról a másikra veszíthették el addig biztosnak hitt állásukat, amely jelentős mértékben kiszámíthatatlanná tette a karrierutak tervezhetőségét.

A disszertációm középpontjába Nógrád(-Hont) vármegye közigazgatásában szolgált tisztviselőit állítottam és a közösséget ért kihívásokkal foglalkoztam. Az elemzés fókuszában egyrészt azok a személyek álltak, akik a két világháború között kialakult és stabilizálódott politikai rendszer vármegyei közigazgatási apparátusát alkották, másrészt azok, akik az 1945 utáni átmenetet

¹ Ilyen politikai átmenetek voltak az 1918-ban, 1919-ben, 1920-ban, 1944-ben, 1945-ben, 1948/1949-ben, 1956-ban, 1989/1990-ben lezajlott fordulatok.

követően, gyakran hivatali múlttal nem rendelkezve, csupán politikai lojalitás alapján kerültek pozícióba. A kutatott tisztviselői kör meghatározása során a két világháború között működtetett közigazgatást meghatározó 1929. évi XXX. törvénycikkre, valamint a frontátvonulás után, az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott, a közigazgatás ideiglenes újjászervezésének irányát meghatározó 1.030/1945. számú miniszterelnöki rendeletre támaszkodtam. Ezek alapján a vizsgált csoportot azok a tisztviselők alkották, akik pozíciójukból adódóan döntési jogkörrel rendelkeztek a vármegye és annak járásainak, illetve településeinek működtetése tekintetében.² Számuk a disszertációban vizsgált időszakban 270 fő volt.

A kutatás kijelölt időintervalluma 1938 novembere és 1950 januárja közé tehető. A kezdődátumot az indokolta, hogy az 1938. november 2-ai első bécsi döntés értelmében Nógrád vármegye jelentős területekkel gyarapodott, ismét önálló közigazgatási egységként működött tovább, amely határozat befolyást gyakorolt a tisztviselői karra is, elsősorban létszámbővülést eredményezett. A záró dátumot az 1950. évi I. törvény kihirdetése, a tanácsrendszer bevezetése jelentette, amellyel a fennálló politikai hatalom drasztikusan megváltoztatta a dualizmus időszakából örökölt, a két világháború között racionalizálási kísérleten átesett, majd a II. világháború után újjászervezett közigazgatás szervezetét, amely a

² Ezek a pozíciók a következők voltak: főispán, alispán, főjegyző, másodfőjegyző, tiszti főügyész, árvaszéki elnök, árvaszéki ülnökök, alügyész, tiszti főorvos, járási főszolgabíró/főjegyző, községi jegyzők és körjegyzők, valamint a megyei városok polgármesterei.

tisztviselői karra, annak összetételére is befolyást gyakorolt.

A meghatározott időkeret között eltelt több mint tíz esztendő alatt az országban három jelentős politikai átalakulás zajlott – Szálasi Ferenc országlása, az 1945-ös demokratizálási kísérlet és az 1948/1949-es kommunista hatalomátvétel –, amelyek megkerülhetetlenek az elemzett csoportot ért kihívások vizsgálatánál. Disszertációmban ennek a három átmenetnek a tisztviselő életutakra gyakorolt hatását vizsgáltam, valamint kitértem az 1938-as területgyarapodás vármegyei hivatalnoki kart érintő hatásaira. Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a korszak politika átmenetei milyen jellegű befolyást gyakoroltak a kollektív és egyéni életpályákra, a régi és új hivatalnokok milyen stratégiát alkalmazva igyekeztek alkalmazkodni a tőlük függetlenül kialakult körülményekhez. Mindemellett a kutatás lehetőséget teremtett annak megválaszolására, hogy az átmenetek után berendezkedő struktúrák milyen mértékben támaszkodtak a szakavatott közigazgatási karra, a vizsgált 270 fős tisztviselői csoport hány százaléka kapott lehetőséget az elhelyezkedésre az új igazgatási rendszerekben. A kérdés kibontása Nógrád(-Hont) példáján keresztül jól illusztrálja, hogy az országos jelentőségű fordulatok során hogyan zajlott a helyi elit egy bizonyos csoportjának a politikai érdekek motiválta átszervezésének kísérlete, a különböző kihívásokra milyen válaszreakciók születtek a csoport és az egyén szintjén egyaránt.

A téma feldolgozását a prozopográfiai és archontológiai kutatások eszköztárával végeztem, az elemzett tisztviselői csoport tagjairól adatbázist

készítettem. Ennek során arra törekedtem, hogy az életpályákat a lehető legpontosabban feltárjam annak érdekében, hogy bemutathatóvá váljon az, hogy a vizsgált átmenetek alkalmával a közösség hogyan reagált a struktúraváltások kihívásaira, az átmenetek után berendezkedő hatalmak milyen mértékben támaszkodtak a korábbi állományra. A kollektív vizsgálat mellett egyes tisztviselők karrierútját részletesen is elemeztem. Ezzel a módszerrel bemutathatóvá váltak a nógrádi tisztviselői lét sajátosságai, illetve válaszlehetőség volt javasolható arra a kérdésre, hogy ugyanarra a kihívásra, amely a csoport minden tagját érintette, a közigazgatás különböző szintjein szolgált egyének miként reagáltak, milyen boldogulási stratégiát dolgoztak ki, ezeket milyen eredménnyel alkalmazták. Miután a szükséges információk nem mindegyik tisztviselőre voltak teljeskörűen összegyűjthetők, ezért elsősorban az adatokkal elérhető személyek közigazgatási karrierjének az elemzésére és bemutatására törekedtem. Közülük is azoknak a pályáját ismertettem részletesen, akik leginkább reprezentálhatták a vizsgált csoport egészét vagy karrierútjuk a tapasztalatok alapján atipikusnak volt tekinthető. Ennek során nem törekedtem részletes életrajzok bemutatására, az egyes karrierutaknak csak azon eseményeit tárgyaltam, amelyek elengedhetetlennek tekintettem a megértéshez.

A kutatás eredményeinek bemutatása

Amennyiben a 270 fős kutatott tisztviselő csoport tagjai az 1938 és 1950 között lezajlott politikai átmenetek után is a közigazgatási szférában képzelték el jövőjüket, úgy alkalmazkodni kellett a Szálasi országlása, az 1945-ben kibontakozott demokratizálási kísérlet, valamint a kommunisták 1948/1949-es hatalomátvétele során hozott intézkedésekhez. Mindez azért nem mutatkozott egyszerű feladatnak, mert az újonnan berendezkedő hatalmak a közigazgatás szerkezetének átalakítása mellett rendszerint a köztisztviselői állomány revízióját is kilátásba helyezték.

Nógrád(-Hont) vármegyében az elemzett időintervallumban először a nyilas hatalomátvételt követően szembesülhettek a hivatalnokok a tervezett állományrevízióval, azonban a front közeledtével karrierútjuk szempontjából nem ez jelentette a kihívást, hanem a háborús cselekményekhez és a kiürítés nehézségeihez való alkalmazkodás. A főispán kiürítési rendeletét követően két lehetősége adódott a tisztviselőknek, betartják azt és elhagyják szolgálati helyüket vagy saját sorsuk irányítását kezükbe véve hivataluk élén vészeli át a frontátvonulás eseményeit. Összesítő adatsor hiányában csak az egyéni karrierutak elemzése során feltárt eredmények alapján lehetett megállapítani, hogy mind a két eshetőségre akadt példa, a vizsgált csoport tagjai nem egy bevált stratégiát alkalmaztak. Ami feltételezhető azonban, hogy a kialakult körülmények között mindenki úgy cselekedett, ahogyan a legjobbnak látta.

A frontátvonulás után, a közigazgatás újjászervezésének idején az állomány egészét érintő első politikai szempontú revíziós intézkedést az 1.080/1945. számú miniszterelnöki rendeletben rögzített igazoló bizottsági eljárás jelentette. A vizsgált 270 fős tisztviselői csoportból 191-en töltötték be hivatalt 1944 decembere után, a kar 91%-a alávetette magát az eljárásnak, 174 fő nyilatkozatot nyújtott be az illetékes bizottságnak. Az arány csak azért nem 100% mert a két munkáspárt fúziója után több olyan hivatalnok nyert kinevezést, akiket már nem érintett az igazolás folyamata. A számadatok alapján megállapítható, hogy az elemzett kör csoport szinten alkalmazkodott a berendezkedő struktúra elvárásaihoz, ami arra utal, hogy pályájukat nem kívánták megszakítani. A benyújtott nyilatkozatokban a tisztviselők különböző módszereket alkalmazva igyekeztek az 1939. szeptember 1. óta követett hivatali magatartásukról számot adni. Voltak, akik ragaszkodva a megszabott keretekhez szűkszavúan, a rendeletben meghatározott három tartalmi elemre fókuszáltak, azokra jellemzően egy-egy mondatban válaszoltak, de akadtak olyan egyének is, akik több oldalon keresztül részletezték működésük jellemzőit. Bárhogy is cselekedtek, az elemzett tisztviselők erőfeszítése sikerességét mutatja, hogy az eljárások mindössze 5%-a végződött olyan eredménnyel, amelynek értelmében az adott személynek fel kellett hagynia addigi tevékenységével.

A következtetlenül véghez vitt adminisztratív szelekciós folyamat eredménye azonban nem felelt meg az 1944 decemberétől egymással versengő pártok, elsősorban az MKP politikai kívánalmainak, így hamar megfogalmazódott az ismételt állományrevízió igénye.

Az 5.000/1946. számú miniszterelnöki rendeletre hivatkozva végrehajtott B-listázási hullám már nagyobb számban érintette negatívan a helyi közigazgatási kart. Nógrád-Hont vármegyében 1198, az önkormányzati szférában dolgozót vontak eljárás alá, akik közül végül 258 főt B-listáztak, az elbocsátottak között 42 olyan személy volt, aki valamely elemzett pozícióban dolgozott. Ez a szám az 1945 januárja után hivatalt vállalt 191 egyén 21,9%-át jelentette, amely viszonylag magas arálynak tekinthető, azonban a lokális igazgatási állomány teljes cseréjéről az 1946 tavaszán elindított szelekciós folyamat alkalmával sem lehet beszélni, az elemzett kör háromnegyede megtarthatta betöltött állását.

A teljes köztisztviselői állományra kiterjedő folyamatok mellett vagy azok következményeként a 81/1945. és az 1.440/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében háborús és/vagy népellenes bűn vádjával népbíróság elé is állíthatták az elemzett tisztviselőket. A kutatás lezárásáig a 270 fős csoport 10,7%-ának, 29 személynek sikerült népügyészégi és/vagy népbírószági dokumentumait feltárni. Ezek a jogszolgáltatási eljárások ugyan nem kizárólag az elemzett tisztviselőkre terjedtek ki, viszonylag magas arányban érintette az állomány tagjait. A fontosabb ügyek ismertetése során beigazolódott, hogy elsősorban a két világháború között vezető beosztást (főispán, járási főszolgabíró/főjegyző) vállalt személyek ellen indítottak vizsgálatot, akik a nyomozati és bírósági szakaszban lehetőségeikkel élve, vallomásaikban és különböző beadványok formájában törekedtek a struktúraváltás generálta szituációhoz alkalmazkodni, kilátástalannak hitt helyzetükön javítani. Törekvéseik csak részben voltak

sikeresek, az eljárások végén általában olyan ítélet született, amelynek értelmében nemcsak közigazgatási pályafutásuk ért véget, hanem meghatározott időre szabadságukat is korlátozták.

Az elemzés során láthatóvá vált, hogy az 1945 januárjában kibontakozott átmenet alkalmával a politikailag exponált pozíciókban – főispáni és polgármesteri – gyakoriak voltak a személycserék, azonban a menesztesek eszközének jellemzően nem az adminisztratív eljárásokat alkalmazták. A kinevezett tisztségviselőt vagy az a párt hívta vissza pozíciójából, amelyik arra delegálta, vagy bizalmatlansági indítvány keretében lemondásra kényszerítették. A járási igazgatást irányító főjegyzők cseréje jellemzően a két munkáspárt egyesülése után zajlott, a menesztesek többségét különböző vélt vagy valós indokra hivatkozva hajtották végre, amelyek eszközéül a fegyelmi eljárást vagy a pártfegyelmet választották. A megüresedett pozíciókat jellemzően olyan személyekkel töltötték be, akik a Magyar Dolgozók Pártja által elvárt irányvonalat képviselték, azonban a kinevezettek többségénél a politikai lojalitás mellett az igazgatási tapasztalat megléte is megfigyelhető volt. A lokális közigazgatás legalsó szintjén szolgált jegyzők és körjegyzők esetében nem zajlott nagyarányú elbocsátás, 1945-től a községi igazgatásban jellemzően a szakképzettségüket és hivatali tapasztalatukat a két világháború között megszerző tisztségviselők tevékenykedhettek tovább.

Az eredményeket figyelembe véve, Gyarmati György megállapítása, amely szerint a közhivatalokat az igazoló bizottsági eljárások után politikai szempontok szerint kontraszelektált homo novusokkal kezdték

feltölteni, Nógrád-Hont vármegye közigazgatási állományának vonatkozásában kevésbé volt igazolható. A B-listázás során már több tisztviselőt menesztettek, ennek ellenére a kar jelentős része megtarthatta állását, így ez esetben sem jelentek meg magas arányban a tapasztalatlan, csak politikai lojalitást tanúsító munkavállalók. A kommunisták szempontjából megbízható állomány kialakításának fordulópontjai helyi szinten nem illeszkednek szorosan a közigazgatás tisztviselőire vonatkozó jogszabályok szelekciós intézkedéseinek időpontjához. A személycserék jellemzően nem az igazoló bizottsági eljárások és a B-lista rendelet kibocsátása után zajlottak, azonban mindez lokális téren sem gátolta azt a kommunista törekvést, hogy a párthoz lojális káderállományt alakítsanak ki. Ez jellemzően 1948–1949 folyamán vált általánossá, ezért elmondható, hogy a vármegyében az elbocsátások ellenére a közigazgatás újjászervezésének folyamatában számítottak a két világháború között szolgált hivatalnokok szaktudására, akik többsége ennek és alkalmazkodóképességének köszönhetően tovább gyakorolhatta hivatását.

Az elemzés során megállapítást nyert, hogy a vizsgált tisztviselők többsége az átmenetek alkalmával nem fejtett ki nyílt ellenállást és nem is szövetkezett a berendezkedő struktúra képviselőivel, mindössze a rendelkezésre álló lehetőségeivel élve igyekezett alkalmazkodni az őt ért kihívásokhoz. Ez az alkalmazkodás jellemzően abban teljesedett ki, hogy a politikai átmenetek generálta kihívásokra, az újonnan berendezkedő hatalom intézkedéseire, az aktuálisan elvárt nyelvi formában megfogalmazott nyilatkozattal,

beadvánnyal vagy vallomással válaszoltak. Ezzel elsődleges céljuk a saját és családjuk megélhetésének biztosítása, valamint státuszuk megőrzése volt, azonban cselekedeteikkel legitimálták a berendezkedő hatalom intézkedéseit, amivel hozzájárultak a totalitarizmus rendszerének alulról történő építéséhez. Horváth Sándor fogalmával élve, ezért az elemzett tisztviselők mindennapi kollaboránsoknak tekinthetők, azonban esetükben ez nem feltétlenül az egymást váltó, különböző ideológiai kereteket között működő rendszerek kritika nélküli kiszolgáltatását jelentette, hanem a hétköznapi érvényesülés záloga volt. A kutatott hivatalnokok alkalmazkodásának sikerességét támaszthatja alá, hogy a tanácsrendszer 1950. évi bevezetése során kialakult igazgatási hierarchia különböző szintjein a 270 tisztviselő 21,1%-a, 57 hivatalnok kapott állást. Közülük 19-en már a két világháború között működő közigazgatásban is dolgoztak, tehát az elemzett csoportba tartozó személyek 7%-a az 1938 és 1950 között lezajlott három politikai átmenet alkalmával sikeresen mentette át igazgatási pozícióját az újonnan berendezkedő struktúra intézményeibe. Mindez rávilágít arra, hogy Magyarországon a politikai átmenetekben gazdag 20. század közepén is lehetett hosszú, egybefüggő közigazgatási karrierutat bejárni.

A témában megjelent publikációk

Gyebnár Kristóf: Az első bécsi döntés és a közigazgatás. Tisztviselők a Nógrád vármegyéhez visszacsatolt területeken. In: Doktorandusz hallgatók XI. konferenciájának tanulmányai. Szerk. Gyebnár Kristóf – Héjjas Flóra – Kiszely-Tóth Anett. Eger 2024. 143–171.185–210.

Gyebnár Kristóf: Reziliens tisztviselők? Nógrád vármegye visszacsatolt területein szolgált hivatalnokok karrierútja az 1945. január 20-i fegyverszünetet követően. In: Tanulmányok Cseh Zita, Kovács Melinda és Szabó Jolán tiszteletére. Szerk. Molnár Dávid – Varga Zsolt. Eger 2023. 133–154.

Gyebnár Kristóf: Járási vezetők és a politikai átmenetek. Nógrád-Hont vármegye főjegyzői az 1945 és 1950 közötti fordulatok idején. *Sic Itur ad Astra* (2023) 79. sz. 185–210.

Gyebnár Kristóf: Városvezetők és a politikai fordulatok. Balassagyarmat és Salgótarján polgármesterei az 1944 és 1950 közötti átmenetekben. In: A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban. Szerk. Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián. Eger 2022. 117–141.

Gyebnár Kristóf: Egy vármegyei tisztviselő túlélési stratégiája az 1944 és 1948 közötti átmeneti időszakban. In: *Historia Nostra* V. Szerk. Dinnyés Patrik. Eger 2021. 9–41.

Gyebnár Kristóf: Egy volt tisztviselő szerepvállalása az 1956-os salgótarjáni forradalom és szabadságharc eseményeiben. In: Vörös és fehér – Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 81–93.